

УДК 147:378.3

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО МЕДИЧНОГО ПРАЦІВНИКА У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

I. М. Мельничук

ДВНЗ “Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України”

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF FUTURE MEDICAL WORKER PROFESSIONALIZATION IN THE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

I. M. Melnychuk

SHEI “Ternopil State Medical University by I. Ya. Horbachevsky of MPH of Ukraine”

У статті обґрунтовано сутність процесу професіоналізації майбутніх медичних працівників у вищих навчальних закладах на основі професійного методологування.

The essence of professionalization process of future medical workers in the higher educational establishments on the basis of professional methodologization is grounded in the article.

Вступ. На сучасному етапі розвитку педагогічних досліджень різних аспектів підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах науковцями активно обговорюються проблеми методології професійної освіти як учення про способи організації та побудови теоретичної і практичної діяльності суб'єктів освітнього процесу. Зокрема, освіта у вищих навчальних закладах медичного профілю розглядається як системний, багатофакторний, інваріантний феномен, спеціально організований динамічний інноваційний процес, побудований на засадах професійного методологування – процесу формування вчення про оптимальну організацію професіогенезу студентів.

Оскільки в суспільстві завжди існували специфічні підходи до реалізації глобальних цілей вирішення проблем з надання медичної допомоги, яка характеризується різноманітністю функцій і сфер діяльності медичних працівників, відтак професійна підготовка фахівців медицини розглядається науковцями як складний вид діяльності і викладачів, і студентів. Тому у вищих навчальних закладах медичного профілю формуються власні інноваційні моделі фахової підготовки майбутніх лікарів. Реалізація будь-якої з педагогічних моделей навчання студентів спрямовується на оптимізацію професіоналізації як процесу набуття професії, що актуалізує необхідність обґрунтування методологічних засад підготовки майбутніх медичних працівників у ВНЗ.

Методологічний аналіз професіоналізації майбутніх медиків здійснювався на основі вивчення процесів методологування в напрямках дослідження сутності, структури, становлення методології в динаміці та методологізації в контексті часу за О. Анісімовим, Г. Копиловим, С. Мочерним, А. Новіковим. Вивчення основних понять методології організації, керівництва та управління проводилося за роботами Г. Щедровицького. Також були досліджені засади методології науки, системності й діяльності (Е. Юдін), проведений аналіз методології наукової діяльності та психолого-педагогічного дослідження зокрема; досліджені філософські та методологічні аспекти генези соціально-гуманітарних наук (С. Стьопін), методологічного аспекту системного аналізу педагогічного процесу, філософії практико-зорієнтованої методології педагогічної дії (І. Зязюн) тощо.

Основна частина. Відомо, що набуття професії вимагає відповідної підготовки, кваліфікації та передбачає оволодіння певним обсягом теоретичних знань і практичних навичок у певній галузі діяльності. Науковці, здійснюючи всебічний аналіз сутності професії, характеризують цей феномен як спільність людей, зайнятих певним видом праці; комплекс трудових обов'язків; регламентовану організацію дій особистості; необхідну для суспільства галузь докладання фізичних і духовних сил людини; систему знань, умінь і навичок людини; логічно пов'язаний набір можливих видів робіт тощо [8, с. 10].

Дж. Гринберг і Р. Бейрон обґрунтовують необхідність розрізнення понять “робота” і “професія”, зазначаючи, що робота – це визначений набір дій, виконання яких очікується від людини, а професія – логічно пов’язаний між собою комплекс можливих видів робіт [2, с. 311]. Таким чином, професія має глибший зміст, ніж робота, тому вказані поняття співвідносяться між собою як ціле і частина, компонент цілого.

Спираючись на узагальнення соціологічного підходу до тлумачення професії (за В. Погрібною), доповнимо ряд ознак цього феномена. Для людини в сучасному суспільстві професія є комплексом відповідних спеціальностей; спеціалізованою та інституціалізованою діяльністю; конкретною працею, що їй властивий відповідний характер; родом занять, зумовлених технологічним поділом праці та її функціональним змістом; комплексом теоретичних знань і практичних навичок, необхідних для виконання певної роботи; родом трудової діяльності людини, що володіє цим комплексом знань і сукупністю опанованих спеціальних трудових навичок, набутих у результаті спеціальної професійної підготовки, досвіду роботи.

Класик соціології М. Вебер співвідносить поняття професії з поведінкою індивіда, його життєвим досвідом і системою цінностей, що термінологічно поєднує поняття “професія” і “покликання” та визначається одним словом у німецькій мові – *Beruf*. Тому професія виступає формою реалізації життєвого покликання людини, що особливо характерно для фахівців медичної сфери.

Процес *професіоналізації* охоплює практично всі сфери трудової діяльності, в результаті чого *професія* стала універсальним соціальним інститутом, а приналежність до соціальної групи – головним засобом соціальної ідентифікації. Тому оволодіння професією як показник готовності до трудової діяльності певного профілю неможливе без спеціальної теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців, що здійснюється у спеціальних навчальних закладах і пов’язується з такими поняттями, як “професіонал”, “спеціаліст”, “компетентність” тощо.

Поняття *професіонал* і *спеціаліст* дуже близькі за своїм значенням. *Професіонал* (з лат. *professio* – професія; *profiteri* – називати своєю справою) – це людина, що обрала певне заняття своєю професією і є фахівцем у своїй справі [1, с. 1177], а *спеціаліст* (з лат. *specialis* – особливий) – 1) людина, що досягла високої майстерності в чому-небудь, досконало володіє певною спеціальністю; фахівець [1, с. 1364].

Професіогенез медичного працівника (процес становлення і розвитку професіонала) розпочинається в

період підготовки фахівця у вищій школі та може розглядатися як процес і результат взаємопов’язаних і взаємозалежних системних перетворень особистості майбутнього лікаря. Оскільки підготовка фахівця відбувається у віковий період ранньої дорослості розвитку людини (починаючи від 18–20 років), дослідженнями теоретичних і практичних проблем освіти цієї категорії осіб займається окрема наукова галузь педагогіки – *андрагогіка* – один із розділів педагогіки, присвячений вивченню проблем стимулювання та спрямування процесів виховання дорослих людей.

Цей термін уперше запровадив німецький історик освіти К. Капп у книзі про педагогічні погляди Платона (1833 р.). Наприкінці XIX ст. специфічність педагогічних знань, пов’язаних з андрагогічною проблематикою, була визнана в педагогічній теорії. З другої половини XX ст. відбувалися наукові спроби систематизації андрагогіки, коли розширилася сфера освіти дорослих, що потребувала спеціальних досліджень в інтересах підвищення ефективності навчального процесу. У спеціальній літературі використовуються інші синоніми андрагогіки: “педагогіка дорослих”, “фахове удосконалення” [7]. Важливість досліджень у цій педагогічній галузі полягає в тому, що андрагогіка покликана з’ясувати психолого-педагогічні закономірності, соціальні і психологічні чинники ефективності освіти, навчання і виховання дорослих, розробляти методичні системи навчально-виховної роботи з окремими особами і групами цього вікового періоду та старшими людьми, враховуючи своєрідність педагогічної ситуації: сформованість особистості в дорослих, наявність у них життєвого досвіду, культурних, освітніх, професійних запитів, переважання самоосвіти і самовиховання тощо [4, с. 22]. Отже, перші етапи андрагогіки розпочинаються саме з формування фахівця в процесі навчання студентів у ВНЗ. Таким чином, навчання майбутніх медичних працівників у вищій школі є одним із важливих аспектів поєднання педагогіки і медицини.

Розгляд професіонала як персоніфікованого носія певного виду діяльності утвердилося в науковій літературі водночас із “визнанням професіоналізму як домінуючої форми діяльності” (середина XVIII ст.) [8, с. 92].

Проблема становлення професіонала – це, насамперед, проблема особистісного й соціального розвитку фахівця, який повинен бачити свою професію в усій сукупності її широких соціальних зв’язків, знати пропонувані до неї та її представників вимоги, розуміти зміст і специфіку своєї професійної діяльності, орієнтуватися в колі професійних задач і бути готовим вирішувати

ти їх у мінливих умовах сучасного суспільства. Ці зміни об'єднуються науковцями в чотири основні підсистеми, які вивчалися з позицій соціології професіоналізму [8, с. 76–77]. Вони можуть складати основу професійної підготовки майбутніх фахівців медичної сфери. Це підсистеми:

1) *професіоналізму діяльності*, що ґрунтується на формуванні професійної компетентності, професійних навичок і вмінь студентів;

2) *професіоналізму особистості*, що передбачає динамічний розвиток здібностей, професійно важливих індивідуально-ділових якостей, рефлексивної організації та рефлексивної культури, творчого інноваційного потенціалу, мотивації досягнень, які необхідно сформувати у майбутніх медиків під час професійної підготовки в період навчання у ВНЗ;

3) *нормативності діяльності і поведінки*, що потребує формування професійної та моральної системи регуляції поведінки, діяльності і стосунків майбутніх медиків в умовах, наближених до реальної професійної діяльності, використовуючи у професійній підготовці ділові дидактичні ігри, навчальні тренінги, розв'язування професійно-проблемних ситуацій тощо;

4) *продуктивної Я-концепції*, коли студент в умовах змодельованих професійних ситуацій має змогу здійснити професійну самоідентифікацію з метою визначення відповідності свого професійного становлення суспільним вимогам і фаховим стандартам.

Для розвитку продуктивної професійної Я-концепції майбутнього медика необхідно сформувати і розвинути цілий комплекс умінь ще за час навчання у вищій школі, як-от:

– *гностичні* – вміння аналізувати особливості професійної ситуації, давати характеристики суб'єктам і об'єктам діяльності та міжособистісним взаємодіям у цих ситуаціях, що потребує ґрунтовної психолого-педагогічної підготовки студентів медичного ВНЗ;

– *проектувальні* – уміння передбачати, визначати і обґрунтовувати причинно-наслідкові зв'язки і функціональні взаємодії в професійних ситуаціях надання медичної допомоги;

– *конструктивно-комунікативні* вміння встановлювати, реалізовувати та коригувати структуру професійно-діяльнісних і міжособистісно-стосункових стратегій, розвивати емоційно-позитивні й толерантні контакти на рівні “медичний працівник – пацієнт”, управляти і впливати на поведінку та взаємини в процесі виконання професійних функцій;

– *рефлексивні* – уміння аналізувати й адекватно оцінювати свою професійну компетентність у розв'язуванні ситуативно-професійних завдань і знаходити

оптимальні способи реагувати на взаємодію суб'єктів;

– *соціально-перцептивні* – вміння “обирати відповідну рольову позицію, здійснювати співробітництво, діяти з урахуванням індивідуальних особливостей суб'єктів службової взаємодії” [7, с. 76].

Увесь комплекс компонентів професійної підготовки (знання, вміння, навички, норми професійної поведінки, ціннісні орієнтири, ідеали, внутрішні структури особистості майбутнього фахівця медицини тощо) спрямовується на процес професіоналізації особистості. Зміст категорії “професіоналізація” розкривається у визначеннях різного наукового спрямування, а саме:

– в *акмеології* професіоналізація розглядається як процес і результат системних перетворень особистості (наприклад, медичного працівника) в напрямку його професійного зростання – прогресивної динаміки всіх аспектів професіоналізму [3, с. 125–126];

– у *соціально-економічному* визначенні цей феномен розкривається як процес включення фахівця до соціально-економічної практики через сферу зайнятості;

– *соціологічний* аспект професіоналізації відображає приналежність особистості до певного професійного співтовариства, є однією із форм самореалізації людини в ході її професійної діяльності, виступає як “спосіб отримання соціального статусу через професію” [8, с. 87]. Це професійна соціалізація, яка передбачає засвоєння та активне успішне втілення в діяльність особистості професійних норм, цінностей, знань, умінь і навичок, становлення та розвиток професійної культури та етики, професійної деонтології. Тобто це процес, за допомогою якого людина залучається до певних професійних цінностей, включає їх до свого внутрішнього світу, формує професійну свідомість, об'єктивну та суб'єктивну готовність до професійної діяльності;

– основою формування професіоналізації у *педагогіці* є професійне навчання, що передбачає спеціальну професійну підготовку студента до майбутньої фахової діяльності.

У структурі професіоналізації науковці виокремлюють первинний і вторинний рівні цього процесу. Первинна професіоналізація відображає процес становлення фахівця і охоплює період здобуття фахових знань, умінь і навичок, що їх опановує студент під час навчання у вищій школі, отримуючи спеціальність. Отже, первинна професіоналізація безпосередньо пов'язана із професійною освітою, метою і результатом якої є становлення фахівця. Саме тому первинна професіоналізація може бути охарактеризована як

період формування спеціаліста. Відповідно, показником успішного проходження етапу первинної професіоналізації є здобуття певного рівня професійної освіти й отримання професійної кваліфікації.

Вторинна професіоналізація передбачає подальше формування фахової майстерності на основі творчого підходу до здійснення трудової діяльності, тобто реалізації професійного досвіду і наявності потреби в самоактуалізації.

Однак уміння застосовувати нестандартний, креативний підхід до вирішення професійних завдань необхідно формувати ще в період навчання у ВНЗ, тобто у процесі первинної професіоналізації. Тому особливої вагомості набуває створення оптимальної системи навчання майбутніх фахівців у вищій школі, що передбачає не лише підготовку компетентного медичного працівника викладачами, але й включення самого студента в активне засвоєння професійних знань і вмінь, навичок і цінностей, формування в нього прагнення до професійної самореалізації на основі компетентнісного підходу.

З цього приводу видаються слушними висновки Т. Парсонса, котрий виокремлює кілька характерних ознак сучасної професії, а саме: *підготовка* в межах освітніх інститутів, які сертифікують якість і компетентність; *уміння*, що демонструються як результат цієї підготовки; *інституційні механізми*, котрі гарантують, що така компетентність і вміння будуть використані соціально значущими способами.

Визначення сутності компетентності було предметом вивчення багатьох науковців і дослідників. Професійна компетентність розглядалася в різних аспектах: від поняттєво-термінологічного екскурсу з дослідження сутності компетентності та компетенції (В. Луговий) до розгляду компетентнісного підходу як шляху модернізації професійної освіти (Е. Зеєр; М. Степко) та *умови підготовки* сучасного конкурентоздатного фахівця (С. Степанов); від аналізу контекстності, комплексності, креативності до структури професійної компетентності. На “мову компетенцій” перекладаються кваліфікаційні моделі фахівця, цілі та зміст професійної освіти, вимоги до окремих складових професійної підготовки, педагогічні засади формування компетентності тощо.

Поняття “компетентність” у педагогіці широко використовується з вісімдесятих років ХХ ст. у значенні “освітній результат діяльності” особи, що навчається, як напрямок модернізації професійної освіти. Компетентнісний підхід визначається особливостями в змісті освіти і вибором інноваційних форм, методів і засобів навчання, що зумовлює появу змін у педагогічній системі вищої професійної школи.

Результатом набуття *компетенцій* – наперед заданої соціальної норми (вимоги) до освітньої підготовки фахівця, котра необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, вважається *компетентність*, яка “передбачає особистісну характеристику, ставлення до предмета діяльності” [4, с. 409]. Компетентність можна розуміти як реальні вимоги до засвоєння майбутнім фахівцем певної сукупності знань, способів діяльності, досвіду, ставлень із певної галузі знань, якостей працівника, складну інтегровану якість особистості, що обумовлює “готовність здійснювати певну діяльність, діяти в ситуації невизначеності/вибору” [6, с. 84].

Відтак, трактуючи поняття професійної компетентності медичних працівників, ми визначаємо її як компонент *професіоналізму* фахівців, яких треба підготувати до роботи в закладах охорони здоров’я. Водночас *професійна компетентність* визначається специфікою професійної діяльності й не обмежується колом розв’язуваних питань (компетенцій), а й визначається рівнем поінформованості та обізнаності, системою знань, здатністю фахівця застосовувати набуті знання та вміння, що дає змогу здійснювати професійну діяльність.

Основною метою професіогенезу майбутніх медичних працівників у ВНЗ є формування у студентів професійної компетентності. На думку науковців, *професійна компетентність* поєднує шість її типів:

- 1) концептуальний (володіння теоретичними основами професії);
- 2) інструментальний (володіння базовими фаховими навичками);
- 3) інтегративний (спроможність поєднувати теорію і практику);
- 4) контекстуальний (розуміння соціального, культурного й економічного середовища, де здійснюється фахова діяльність);
- 5) адаптивний (передбачення змін, важливих для професії, готовність до них);
- 6) міжособистісний (ефективне фахове спілкування).

Таким чином, зазначені поняття характеризують людину, котра в процесі спеціальної підготовки отримала певну професію. Розширюючи палітру ознак професії до таких характеристик відносять також: виконання провідних функцій, що вимагають високого ступеня майстерності як у стандартних, так і в нових ситуаціях діяльності; системність знань і досвіду, набутих у процесі тривалого навчання, під час якого вони інтегруються у професійні цінності; розв’язання професійних ситуацій на основі отриманих знань і вмінь, що передбачає свободу професіоналів у по-

єднанні з їх високою відповідальністю та громадським контролем.

Ще однією ознакою специфіки фахової роботи медика є визначення *професіоналізму* основою професійної діяльності.

Оскільки фахівці будь-якого профілю отримують кваліфікаційну підготовку в профільних освітніх закладах, доцільно розкрити сутність професіоналізму як результату підготовки майбутніх медичних працівників у вищих навчальних закладах.

Характерними ознаками професіоналізму (лат. *profiteer* – оголошую своєю справою) є *сукупність знань, навичок поведінки та дій*, що свідчить про професійну підготовку, *навченість*, придатність людини до виконання професійних функцій. Таким чином, професіоналізм – це сформована в процесі навчання та практичної діяльності *готовність до компетентного виконання функціональних обов'язків*, що оплачуються; *рівень майстерності у професійній діяльності*, що відповідає рівню складності виконаної роботи.

“Саморух” особистості майбутнього фахівця до “вершин професіоналізму” розпочинається з *професійної підготовки*, що передбачає формування професійної спрямованості та системи професійних знань, умінь і навичок, набуття досвіду теоретичного і практичного розв'язування професійних ситуацій та завдань, і складається з п'яти основних стадій, як-от:

1) *оптимальність*, що полягає у формуванні професійних й особистісних намірів, мотивів на основі усвідомленого вибору професії та з урахуванням індивідуально-психологічних здібностей;

2) *суб'єктивізація професії*, що розкривається на

основі рефлексивного змісту професійної діяльності у формі задоволеності роботою, професійним вибором, сформованими професійними цінностями тощо;

3) *професійна адаптація*, яка ґрунтується на процесі входження в професію, засвоєнні нові соціальної ролі, професійному самовизначенні, формуванні особистісних і професійних якостей, досвіду самостійного виконання професійної діяльності;

4) *практично-активна професіоналізація* – формування професійної позиції, інтеграція особистісних і професійно важливих якостей та вмінь у відносно стійкі професійно значущі напрямки освіти, кваліфіковане виконання професійної діяльності;

5) *професійна майстерність*, що виявляється в ході самореалізації особистості у професійній діяльності, але зароджується ще в процесі професійної підготовки.

Висновок. Оптимізація професійної підготовки майбутніх медичних працівників у ВНЗ передбачає визначення й обґрунтування сутності процесу професіоналізації студентів медичного профілю та здійснення методологічного аналізу основних компонентів професіогенезу майбутніх фахівців медицини. Перспективи подальших наукових пошуків полягають у систематизації філософських принципів та науково-методологічних підходів до виявлення, пізнання, конструювання й перетворення теоретичної і практичної схем фахової діяльності та їх інтеграції в повсякденний досвід майбутніх медиків для оптимізації їхнього професіогенезу. Це поєднує систему *наукової* медицини з системою *практичної діяльності* медиків та з'єднувальною ланкою між ними – системою *професійної підготовки* майбутніх лікарів у вищих навчальних закладах.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
2. Гринберг Дж. Организационное поведение: от теории к практике / Дж. Гринберг, Р. Бэйрон; пер. с англ. О. В. Бредихина, В. Д. Соколова. – М.: Вершина, 2004. – 398 с.
3. Деркач А. А. Акмеология: учеб. пособ. / А. А. Деркач, В. Г. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2003. – 256 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Зязюн І. А. Філософія практико-зорієнтованої методології педагогічної дії / І. А. Зязюн // Педагогіка вищої та

середньої школи: зб. наук. праць / гол. ред. В. К. Буряк. – Кривий Ріг: КДПУ, 2004. – Вип. 8. – С. 3–12.

6. Кропотова Н. В. Компетентностно-ориентированное профессиональное образование: контекстность, комплексность, креативность / Н. В. Кропотова // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України: зб. статей за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (Ялта, 25–28 вересня 2006 р.). – Ялта: РВВ КГУ, 2006. – Ч. 1. – С. 84–90.

7. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена ФПН України М. Д. Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 516 с.

8. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму: монографія / В. Л. Погрібна. – К.: Алерта: КНТ: ЦУЛ, 2008. – 336 с.